

**8D10101 – «Қоғамдық денсаулық сақтау» білім беру бағдарламасы
бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін ізденуге арналған
«Допингге қарсы білім мен адвокацияның Қазақстан Республикасы
спортшыларына үшін салауатты өмір салтын ұстануға әсері»
тақырыбындағы Жумабаева Галия Болатовнаның
диссертациялық жұмысына
АҢДАТПАСЫ**

Тақырыптың өзектілігі:

Спорттағы допинг құбылысы жоғары дәрежелі спортшылардың аз санымен ғана шектелмейді. Дүниежүзілік допингке қарсы кодексте тыйым салынған заттарды спортпен шұғылданатын жастар арасында қолдану жиілеп кеткені алаңдатады. Дүниежүзілік допингке қарсы кодексте тыйым салынған заттарды әуесқой спортта да, кәсіпқой спортта да қолдану қоғам мен халықтың денсаулығына тигізетін салдары бойынша үлкен алаңдаушылық тудырады. Бұл қоғамдық денсаулық мәселесіне айналуға, өйткені есірткіні қолдану көптеген денсаулық проблемаларымен байланысты. Сонымен қатар, қоғамдағы спорттық құндылықтар заңсыз заттарды пайдалану үшін олармен байланысты әлеуметтік нормаларды қалыптастырады және керісінше. Әлеуметтік сенімдер барлық жастағы спортшылар мен спортшы емес адамдар арасында допинг қолданудың ниеті мен нақты үлгілерін анықтайтыны туралы көптеген дәлелдер бар.

Спортшылардың өнімділігін арттыру үшін тыйым салынған заттарды қолдану спорттағы басты мәселе болып табылады және қазіргі уақытта допингке қарсы ережелерді бұзуды (ДҚЕБ) барлық деңгейдегі спортшылар (жас, әуесқой және элиталық спортшылар) әдейі немесе байқаусызда. Әдебиеттерге сәйкес, жас спортшылардың 3-12% өз мансабының белгілі бір кезеңінде анаболикалық агенттерді қолданған. 2013-2019 жылдар аралығында Қазақстанда барлық оң үлгілердің шамамен 20%-ы жас спортшылар арасында болды. Айта кету керек, өнімділікті арттыратын заңсыз есірткіні қолданудың алдын алуға бағытталған бірқатар тиімді білім беру бағдарламалары бар, соның ішінде АҚШ-тың ATLAS және ATHENA колледждерінің допингке қарсы бағдарламалары, швейцариялық Cool & Clean бағдарламасы, Ирандағы бағдарламалар, Швеция және Жапония.

Қазақстандағы допингке қарсы білім беру бағдарламасы, сондай-ақ бұл бағдарламаның спортшыларға әсері ешқашан сипатталған жоқ. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында спортшылардың салауатты өмір салтын ұстануына допингке қарсы ағарту мен насихаттаудың әсерін бағалау бойынша нақты зерттеу жүргізілген жоқ.

Зерттеудің мақсаты:

Қазақстан Республикасы спортшыларының салауатты өмір салтын ұстануына допингке қарсы ағарту және ақпараттық-насихат жұмыстарының ықпалын зерделеу, кейіннен оларды жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеудің міндеттері:

1. Дүниежүзілік тәжірибеде спортшылардың салауатты өмір салтын ұстануына допингке қарсы білім беру бағдарламалары мен насихат жұмыстарының әсерін зерттеу;

2. Қазақстандағы қазіргі спортқа ақпараттық-насихаттау және антидопингтік білім берудің рөлі мен әсерін сипаттау;

3. Спортшылардың салауатты өмір салтын ұстануын зерттеу;

4. Допингке қарсы білім беруді жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу әдістері:

Библиографиялық, ақпараттық-аналитикалық, статистикалық, социологиялық.

Зерттеу нысандары:

Допингке қарсы білім беру компоненттері бар және аяқтамаған Қазақстан Республикасының спортшылары.

Зерттеу пәні:

Валидацияланған және бейімделген ALPHA тесті арқылы әзірленген сауалнаманы пайдалана отырып алынған Қазақстан Республикасы спортшыларына сауалнама нәтижелері.

Қорғауға шығарылатын негізгі ережелер:

1. Спортшының әлеуметтік ортасы допинг қолдану немесе қолданбау туралы шешім қабылдауға әсер етеді.

2. Допингке қарсы білімнің жоғары деңгейі салауатты өмір салтын ұстануды қалыптастырады.

3. Допингке қарсы білім берудің әзірленген моделі кәсіби де, бұқаралық спорт өкілдерін де одан әрі жан-жақты тәрбиелеу үшін негіз бола алады.

Зерттеудің негізгі нәтижелерінің сипаттамасы:

– Зерттеу нәтижелері Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі Спорт және дене шынықтыру істері комитетінің «Ұлттық допингке қарсы орталығы» мемлекеттік қазыналық кәсіпорнының жұмысына енгізілді. Допингке қарсы білім беру моделінің құрамдастарын іске асыру актілері әзірленді.

– Зерттеу нәтижелері Қазақстан велоспорт федерациясының жұмысына енгізілді. Допингке қарсы білім беру моделінің құрамдас бөліктерінен өту спорттық жарыстарға қатысуға лицензия алудың міндетті талабы болып табылады.

– Зерттеу нәтижелері Қазақстан Республикасы ауыр атлетика федерациясының жұмысына енгізілді. Допингке қарсы білім беру моделінің құрамдас бөліктерінен өту спорттық жарыстарға қатысудың міндетті шарты болып табылады.

– Зерттеу нәтижелері Қазақстан гимнастика федерациясының жұмысына енгізілген. Допингке қарсы білім беру моделінің құрамдас бөліктерінен өту спорттық жарыстарға қатысудың міндетті шарты болып табылады.

– Зерттеу нәтижелерін Азия Олимпиадалық Кеңесі мойындап, жүзеге асырады. Қазақстан Республикасының допингке қарсы білім беру моделінің құрамдас бөліктерінен өту Азия ойындарына қатысудың міндетті шарты болып табылады.

Ғылыми жаңалықтың негіздемесі:

1. Қазақстанда алғаш рет спортшылардың допингке қарсы білім деңгейін бағалау жүргізілді;
2. Допингке қарсы білім деңгейіне әсер ететін статистикалық маңызды параметрлер анықталды;
3. Қоғамдық денсаулыққа әсер етуші фактор ретінде допингке қарсы білім берудің рөлі спортшылардың салауатты өмір салтын ұстануы арқылы анықталды;
4. Қазақстанда допингке қарсы білім беруді жақсарту бойынша ұсыныстар әзірленді.

Алынған нәтижелердің практикалық маңыздылығы:

1. Алынған ғылыми деректер салауатты өмір салтын ұстануды дамытуда Қазақстандағы допингке қарсы жүйені жетілдірудің негізі ретінде пайдаланылуы мүмкін.
2. Спортшыларды оқыту мен оқытудың барлық деңгейлерінде допингке қарсы білім беруді енгізу салауатты өмір салты пайдасына шешім қабылдау ықтималдығын арттырады.
3. Әуесқойлар спортындағы допингтің алдын алуға белсенді үлес қосу үшін денсаулық сақтаудың әрбір секторында хабардарлықты арттыруға бағытталған бастамаларды ұйымдастыру және қолдау.
4. Допингке қарсы білім берудің әзірленген моделі халықтың денсаулығы үшін үлкен маңызы бар допингке қарсы іс-қимыл саласында кешенді білім беру процесін жүргізуге мүмкіндік береді.

Докторанттың жеке үлесі:

Докторант зерттелетін мәселе бойынша отандық және шетелдік әдебиеттерден алынған мәліметтерді өз бетінше жинақтап, талдау жасады. Диссертант сауалнама жүргізді, сонымен қатар допингке қарсы білім беру компоненттерімен дәрістер мен семинарлар оқыды. Автор зерттеу жобасын жеке әзірледі, деректерді талдады, жинақтады және статистикалық өңдеді, жариялауға және практикалық енгізуге арналған материалдарды дайындады.

Қорытындылар:

1. Жүргізілген ақпараттық іздеу әлемдік тәжірибеде де, Қазақстан Республикасында да спортшылардың салауатты өмір салтын ұстануына допингке қарсы іс-шаралар мен насихаттың оң әсері туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Әлемде допингке қарсы білім берудің бірыңғай форматы жоқ. Қолданыстағы форматтар сабақтастықты есепке алмай мақсатты топтарды қамтиды. Спортшының әлеуметтік ортасы допинг қолдану шешіміне айтарлықтай әсер етеді.
2. 2013-2019 жылдар аралығында ақпараттық-түсіндіру жұмыстары еліміздің спорт қауымы арасында салауатты өмір салтын насихаттаудың негізгі құралдарының бірі болды. Оң үлгілерді анықтау ҚазДҚҰО тестілеу

жоспарын кеңейтумен байланысты. Спортшылардың допингке қарсы білім берудің құрамдас бөліктеріне қатысуы туралы шешім ХОК, ҰОК талаптарымен және спорт ұйымдары басшыларының спортшының допингке қарсы білімінің жоғары деңгейін қамтамасыз етуге тікелей ұмтылуымен байланысты. Қазақстан Республикасында допингке қарсы білім беру жүйесі немесе моделі жоқ.

3. Спортшылардың салауатты өмір салтын ұстануы біз әзірлеген сауалнама, оның ішінде валидацияланған және қазақ тіліне бейімделген ALPNA тесті арқылы бағаланды. Зерттеу нәтижелері бойынша 49,2% жағдайда допинг туралы ақпараттың негізгі көзі спортшының әлеуметтік ортасы болса, интернет ресурстары 46,9% жағдайда болған. Допингке қарсы білім беру компоненттерінде тәжірибенің болуы қатысушының ALPNA сынағы сұрақтарына дұрыс жауапты таңдау ықтималдығын 2 және 4 есе арттырады, бұл спортшының допингке қатысты дұрыс шешім қабылдауын көрсетуі мүмкін. Допингке қарсы білім беру компоненттеріне қатысу зиянды әдеттерден, атап айтқанда темекі шегуге қатысты, статистикалық маңыздылықпен ($p=0,002$) бас тарту ықтималдығын арттырады.

4. Осы зерттеуде анықталған статистикалық маңызды нәтижелер негізінде допингке қарсы білім беру моделі әзірленді және ұсынылды. Модель мынадай негізгі элементтерді қамтиды: мамандандырылған спорт мектептері, жоғары оқу орындары және спорт федерациялары мен ұйымдары үшін допингке қарсы білім беру; допингке қарсы онлайн білім беру (e-learning).

Зерттеу нәтижелерін апробациялау:

Негізгі ғылыми нәтижелер баяндалып, талқыланып, мақұлданды:

1. «Medicine Pressing Questions™» IX жыл сайынғы халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция» халықаралық конгресі (Баку, Әзірбайжан).

Диссертациялық жұмыстың тақырыбы бойынша жарияланған еңбектер:

Қазақстан Республикасының Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім беру сапасын қамтамасыз ету комитеті ұсынған басылымда 3 мақала. Scopus ақпараттық жүйесінде индекстелген жарияланымдардағы 1 мақала (Substance Abuse: Treatment, Prevention, and Policy, Q1, 78 перцентиль: «Knowledge and experience of Kazakhstan athletes in anti-doping and the impact of past educational intervention», Zhumabayeva et al. BMC Substance Abuse: Treatment, Prevention, and Policy 17, 32 (2022 ж.); <https://doi.org/10.1186/s13011-022-00461-7>).

Шетелдік халықаралық конференциялар жинақтарында 1 жарияланым.

Диссертацияның көлемі мен құрылымы

Диссертация белгіленген ережелерге сәйкес орындалды және кіріспеден, негізгі бөлімнен, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен және 5 қосымшалардан тұрады. Диссертация, қосымшасыз, 91 бетінде ұсынылған, 21 кесте және 19 суреттен тұрады. Әдебиеттер тізімінде орыс және ағылшын тілдеріндегі 140 дереккөз бар.